

**ԻՐՕՔ ԱՌԱՆԸ ՎԱՂ ՄԻՋՆԱԴԱՐԻ ԱՐԱԲԱ-
ՄԱՀՄԵՏԱՎԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԻՐՆԵՐԻ ՆՇԱԾ
ĀḐARBAYĠĀN AL-‘ULYĀ/ՎԵՐԻՆ ԱԴՐԲԵՋԱՆՆ Է**

ԱՐՍԷՆ ՇԱՀԻՆԵԱՆ
a.shaginyan@spbu.ru

ՄՈՒՏՔ

Ինչպես յայտնի է, Խորհրդային Ադրբեջանի պաշտոնական պատմագրությունում 1960ականներին ժխտողական հայեցակարգ ձեատրուեց, ըստ որի, իբր թէ Առաջաւոր Ասիայում Սասանեան Իրանի, ապա Արաբական Խալիֆայութեան գերիշխանութեան ժամանակաշրջանում (այսինքն ուշ Անտիկ եւ վաղ Միջնադարում) արդէն գոյութիւն է ունեցել այդպէս կոչուած Հիւսիսային Ադրբեջանը՝ Ստորին Երասխ/Արաքսի գետահովտից հիւսիս ընկած տարածաշրջանում, նոյնինքն՝ Խորհրդային Ադրբեջանի զբաղեցրած հիմնական տարածքը: Յիշենք, որ տուեալ հայեցակարգի հեղինակ հանդիսացաւ 1967ից Ադրբեջանական ԽՍՀի Գիտութիւնների Ակադեմիայի ակադեմիկոս, 1981ից՝ նաեւ Արեւալագիտութեան Ինստիտուտի տնօրէն, իսկ 1990ից՝ արդէն ԳԱ փոխնախագահ Ջիա Բունիաթովը (Ziya Bünyadov, 1921-1997)¹: Վերջինիս *Աзербայձյան в VII-IX вв.* (Ադրբեջանը Է.-Թ. դարերում) խորագրով ռուսերէն մենագրութեան ներածակաւնում² գրուած է.-

Называя Азербайджаном обе части страны, в которой ныне живут говорящие на одном языке азербайджанцы, мы в каждом случае поясняем, какая именно территория Азербайджана имеется в виду: северные ли районы — Арана (Албании)... или южные... (Ադրբեջան կոչելով երկրի երկու հատուածներն, որտեղ այժմ բնակոււմ են մէկ լեզուով խօսող ադրբեջանցիները՝ մենք ամէն դէպքում պարզաբանում ենք, թէ Ադրբեջանի ո՞ր տարածքը նկատի ունենք՝ հիւսիսային շրջանները՝ Առանի (Ադրուանքի)... թէ՛ հարաւայինները...)³:

Կեղծարարական այդ հայցեկարգը յետխորհրդային ադրբեջանական արաբագիտական դպրոցի առաջին ղեմքերը փորձում են դուրս բերել 1991ից ինքնիշխան իրենց հանրապետութեան սահմաններից: Ահա Ադրբեջանի Հանրապետութեան ԳԱԱ ներկայիս փոխնախագահն, Ադրբեջանի Պատմութեան Թանգարանի տնօրէն՝ ակադեմիկոս Նայիլա Մամեդալի Ղիզի Վելիխանլին (Naila Mamedali gizi Velixanlı, ծն. 1940) ռուսերէն հրապարակել է գիտական մի յօդուած՝ “Еще раз о Пределах Азербайджана в IX-X вв.” (Դարձեալ Ադրբեջանի սահմանների մասին Թ.-Ժ. դարերում) վերնագրով: Այն լոյս է տեսել Ռուսաստանի Գիտութիւնների Ակադեմիայի *Вопросы Истории* (Պատմութեան հարցեր, 2017:9) հնագոյն պատմական եւ բարձր վարկանիշով ամսագրում, որն ինդեքսատրում է հրապարակումների տուեալների միջազգային խոշորագոյն Web of Science Core Collection

շտեմարանում⁴: Ահա թե ինչպես է յօդաածագրի կողմից համառոտ բնութագրում դրա բովանդակությունը ռուսերենով եւ անգլերենով.

В исследовании... подтверждается факт принадлежности земель севернее Аракса (современной Азербайджанской Республики)... Аррану, называемому в (арабских. — А. Ш.) источниках также Азербайджаном Верхним (Северным) или просто Азербайджаном.

The author... confirms the fact that territory located to the north of river Araxes (the territory of present-day Republic of Azerbaijan)... belongs to Arran province, which is also named in the [Arabic] sources as the Upper Azerbaijan (Northern) or just Azerbaijan.

(Ռուսումասիրությունում... հաստատում է Արաքսից հիսիս ընկած (ներկայիս Ադրբեջանի Հանրապետության) իողերի պատկանելիության փաստը... Առանին, որն [արաբական] աղբիւրներում կոչում էր Նաեւ Վերին (Հիսիսային) Ադրբեջան կամ ուղղակի Ադրբեջան)⁵:

Վելիխանլիի եզրակացությունը առ այն, թե արաբական Առանը [‘Arrān] կամ էլ الرّان [ar-Rān], որտեղ արմատի առաջին երկու տառերը հանդես են գալիս որպես որոշիչ յօդ) նմանատիպ տեղանունամբ է յայտնի եղել Թ.-Ժ. դարերի մահմետական գրականության հիմնադիրներին, հիմնադրված ծնունդով իրանական հորասան նահանգից հեղինակաւոր պատմիչ ու աշխարհագիր ալ-Եա‘կուփիի (մահ. 897) մօտ յայտնաբերուած եւ մէկ անգամ յիշատակուող *Āḡarbayḡān al-‘ulyā* (اتريجان العليا) բառակապակցութեան վրայ:

Ահա թե ինչ է պնդում մեր օրերի ադրբեջանցի ականաւոր գիտնականը, յղում կատարելով հիջրայի 278ին (891/2) ասարտուած كتاب البلدان (Գիրք երկրների մասին [Kitāb al-buldān]) Ասորպատական (اتريجان [Āḡarbayḡān]) ենթագլխին՝ ընդգրկուած Առաջին քառորդը, որն Մաշրիքի քառորդն է (الربع الأول وهو ربع المشرق [ar-Rub‘ al-awwal wa-huwa rub‘ al-Mašriq]) յստացրով գլխում.

al-Йа‘куби... упоминая о дороге, ведущей в Азербайджан, сообщал, что выехавший из Занджана мог по дороге Ардабил – Барзанд – Бейлаган доехать до Барды – главного ‘го‘рода Верхнего Азербайджана (Азербайджан ал-ульйā)» (ալ-Եա‘կուփիի՝ Ադրբեջան տանող ճանապարհի յիշատակելիս, յայտնում էր թե Զանջանից դուրս եկողը կարող էր Ադաբիլ – Բարզանդ – Բէլլազան ճանապարհով հասնել Բարդա՝ «Վերին Ադրբեջանի (Ադրբեջան ալ-ուլիա)» գլխաւոր քաղաք)⁶:

Մինչ Վելիխանլիի եզրակացութեան մանրամասն մեկնաբանումը հարկ ենք համարում մէջբերել ալ-Եա‘կուփիի յիշատակուող հատուածը *Ասորպատական ենթագլխից* ամբողջովին (արաբերէն բնագիրն ու լատինատառ գրադարձությունը) եւ մեր կողմից առաջարկուող հայերէն թարգմանությունը.

فمن أراد إلى آذربيجان خرج من زنجان فصار أربع مراحل إلى مدينة اردبيل وهي أول ما يلقاه من مدن آذربيجان، ومن اردبيل إلى برزند من كور آذربيجان مسيرة ثلثة أيام ومن برزند إلى مدينة ورتان من كور آذربيجان ومن ورتان إلى البيلقان ومن البيلقان إلى مدينة المراغة وهي مدينة آذربيجان العليا

[Fa-man arāda ‘ilā Āḡarbayḡān ḥaraḡa min Zanḡān fa-sāra arba‘ marāhil ‘ilā madina-t Ardabil wa-hiyā awwal mā yulqāh min mudun Āḡarbayḡān, wa-min Ardabil ‘ilā Barzand min kūr Āḡarbayḡān masira-t ṯilṯa-‘a ayyām wa-min Barzand ‘ilā madina-t Wartān min

kūr Āḡarbayḡān wa-min Warṭān ilā al-Baylaqān wa-min al-Baylaqān 'ilā madina-t al-Marāḡah wa-hiyā madina-t Āḡarbayḡān al-'ulyā].

Ով կամենում է [մեկնել] Ատրպատական (Ամարքայան), դուրս է գալիս Ջանջանից եւ, չորս օրուայ ճանապարհ անցնելով, հասնում Արդաբիլ քաղաքը: Եւ դա Ատրպատականի առաջին քաղաքն է, որին նա կը հանդիպի: [Հեռատրոֆինը] Արդաբիլից մինչեւ Բարգանդ, որը Ատրպատականի նահանգում է, երեք օրուայ ճանապարհ է կազմում: Ապա [նա շարժուելու է] Բարգանդից դէպի Վարդանակերտ (Վարթսան) քաղաքը, որը նոյնպէս Ատրպատականի նահանգում է, յետոյ՝ Վարդանակերտից դէպի Փայտակարան (ալ-Քայլակղան), ի վերջոյ՝ Փայտակարանից դէպի (ալ-)Մարաղա, որն էլ Ատրպատականի գլխաւոր քաղաքն է⁵:

Սակայն հարկաւոր է խոստովանել, որ եզրափակիչ արտայայտութիւնում «وهي مدينة أذربيجان العليا» [...] wa-hiyā madina-t Āḡarbayḡān al-'ulyā], որտեղ մենք գործ ունենք արաբական քերականութիւնում այսպէս կոչուած եռանդամ իդաֆայի (الإضافة [al-idāfah]) հետ (status constructus), համաձայնեցումա՞ծ որոշիչը (العليا [al-'ulyā])՝ արտայայտուած ածականի գերադրական աստիճանով եւ իզական սեռով, քերականութեան կանոնների համաձայն, լիովին կարող է վերաբերել նաեւ իդաֆայի երկրորդ անդամին՝ أذربيجان [Āḡarbayḡān]ին: Բանն այն է, որ նա համաձայնեցում է վերջինիս հետ ինչպէս սեռով եւ թուով, այնպէս էլ՝ յօդով: Հետեաբար, կարելի՞ է ստանալ Վելիխանլիի կողմից առաջարկուող թարգմանութեան տարբերակը՝ «город в Азербайджане Верхнем (քաղաք Վերին Ադրբեջանում)», բայց արդէն առանց նրա մօտ տեղ գտած լրացուցիչ համաձայնեցումա՞ծ որոշիչի՝ «главный» (գլխաւոր):

Միեւնոյն ժամանակ արաբագէտը չպէտք է մոռանայ, որ նոյն սկզբունքով տուեալ համաձայնեցումա՞ծ որոշիչը (العليا [al-'ulyā]), ըստ նոյն քերականութեան կանոնների, լիովին կարող է վերաբերել նաեւ իդաֆայի առաջին անդամին, այսինքն՝ مدينة [madinah]ին: Եթէ ենթադրենք, որ իդաֆայի երրորդ անդամը (العليا [al-'ulyā])՝ արտայայտուած գերադրական աստիճանով եւ որոշիչ յօդով, այնուամենայնիւ վերաբերում է مدينة [madinah]ին, որպէս համաձայնեցումա՞ծ վերջինիս հետ որոշիչ, ապա կը ստանանք արդէն թարգմանութեան մեր տարբերակը՝ «Ատրպատականի գլխաւոր քաղաքը»⁶:

Մի խօսքով՝ բանասիրական վերլուծութիւնը թոյլ չի տալիս արաբագէտին ճշգրիտ ծելով դասական արաբերէնից ռուսերէն կամ հայերէն թարգմանել տուեալ եռանդամ իդաֆան: Այդ իսկ պատճառով ալ-Եա'կուբիի ենթահողի վերականգնումը այսօր հնարաւոր է թւում՝ բացառապէս հիմք ընդունելով եւ քննելով համաժամանակեայ մահմետական մնացած հեղինակների աշխարհագրական տուեալները:

Եւ այսպէս, մենք գործ ունենք Մարաղայի՝ արաբական Ադրբեջանի (Ատրպատականի) մայրաղաքաբի հետ, ինչպէս որ պնդում են մահմետական աշխարհագրութեան դպրոցի բոլոր հիմնադիրներն: Հենց այսպէս է

առաջինը վարում իսլամական աշխարհի «Աշխարհագրութեան Հայր», ծագումով իրանցի իբն Խուրդաձբիի (մահ. 912/3):

Վերջինս արաբական այդ վիլայէթի (նահանգի) բոլոր քաղաքները հիջրայի 272ին (885/6) **كتاب الممالك والممالك** (Գիրք ճանապարհների ու թագաւորութիւնների մասին [Kitab al-masālik wa-al-mamālik]) թուարկելիս՝ ցանկը բացում է (ալ-)Մարաղայով¹⁰: Իսկ հիջրայի 318ին (930/1ին), մի շարք քարտեզներ հեղինակած ճանապարհորդի, պարսիկ ալ-Խատախրիի (մահ. 951/2) **كتاب المسالك والممالك** (Գիրք թագաւորութիւնների ճանապարհների մասին [Kitab masālik al-mamālik]) տեղ են գտել հետեւեալ տողերը. «[Ներկայիս] Ատրպատականի (Աձարբայջան) խոշորագոյն քաղաքը Արդաբիլն է <...> Արդաբիլից յետոյ մեծութեամբ երկրորդը (ալ)Մարաղան է, որը հնում եղել է... [արաբ] կառավարչի նստավայր»¹¹: Ծնունդով Պաղատից իբն Հաուկայը (մահ. 978ից յետոյ), ով երեսուն տարի շարունակ ճանապարհորդել է, այդ թում Կովկասի եւ մերձկասպեան տարածաշրջանով, եւ նոյնպէս հեղինակել է դրանց քարտեզները, հիջրայի 367ին (977/8) **صورة الأرض** (Երկրի պատկերը [Ṣūra-t al-'arḍ]) երկում, կրկնելով նախորդի խօսքերը, (ալ)Մարաղան ուղեկախօրէն կոչում է Ադրբեջան վիլայէթի նախկին (այսինքն՝ արաբական ժամանակաշրջանի Ատրպատականի) քաղաքամայր¹²:

Իսլամի վաղ շրջանի (ալ)Մարաղան տեղադրում է Ուրմիա լճի ջրաուզանից հարաւ-արեւելք, նախաիսլամական Ատրպատականի մայրաքաղաք Գանձակից (*պահլ.* Gānzag) մի փոքր հիսխ: Նոյն այդ տեղում, Իրանի Իսլամական Հանրապետութեան Արեւելեան Ադրբեջան (*պարս.* آذربایجان شرقی [Āzarbāyjān-e Šarqī]) օսթանում (ոստան) այսօր էլ է քարգաւաճում համանուն քաղաք (պարս. مراغه [Marāḡe], թիւրք. مراغ [Marāḡa]): Մի խօսքով՝ վաղ միջնադարի (ալ)Մարաղան տեղադրում է մերօրեայ Իրանական Ադրբեջանի (պարս. آذربایجان ایرانى [Āzarbāyjān-e Irānī]) տարածքում, կամ ինչպէս որ պաշտօնական Բաքում են գերադասում կոչել՝ Հարաւային Ադրբեջանում (Cənubi/Güney Azərbaycan):

Հետեաքար, մենք լիովին քացառում ենք վիճարկոյց եռանդամ իդաֆայի թարգմանութեան փորձը, որը մեզ է առաջարկում Վելիխանլին: Մանասանդ որ Թ.-Ժ. դարերի արաբալեզու գրական որեւէ յուշարձանում հնարաւոր չէ գտնել ադրբեջանցի ակադեմիկոսի հնչեցրած «Азербайджан ал-уһйа (Верхний или же Северный Азербайджан) (Ադրբեջան ալ-ուլլա [Վերին կամ է՝ Հիսխային Ադրբեջան])» տեղանունը: Դրա համար էլ նոյն այդ գրականութիւնում չես գտնի **أذربيجان السوفليّة** [Ādarbayḡān as-sufliyyā] (բառացիօրէն՝ «Ներքին Աձարբայջան»), ո՛չ էլ **أذربيجان الجنوبية** [Ādarbayḡān al-ḡanubīyyah] (բառացիօրէն՝ «Հարաւային Աձարբայջան») հասկացութիւն կամ տեղանուն, եւ դա մեզ համար անելի քան տրամաբանական է:

Անկասկած, նմանատիպ աշխարհագրական իրողութիւնից ելնելով էր, որ դեռ Ի. դարասկզբին ռուս ականատոր կովկասագէտ-արեալագէտ եւ

ազգագրագետ Նիկոլայ Կարաուլովը (1876--1937), վաղ շրջանի մահմեդական աշխարհագիրների աշխատություններից Կովկասին, Հայկական Բարձրաւանդակին եւ Ադրբեջանին (Ատրպատականին) վերաբերող բոլոր նիւթերը ուսերէն թարգմանելիս, նշուած եռանդամ իդաֆան անելի քան ճշգրիտ է փոխանցել. «...а это самый главный город Азербейджана (... իսկ դա Ադրբեջանի ամենագլխատոր քաղաքն է)»¹³: Տասնամեակներ անց հայ հեղինակատոր արաբագետ-հայագետ Արամ Տէր Ղեւոնդեանը (1928-1988), իր հերթին հայերէն թարգմանելիս նոյն այս հեղինակների հաղորդագրութիւնները Հայաստանի ու յարակից երկրների մասին, տուեալ իդաֆան տալիս է հետեւեալ կերպ. «...որն Ատրպատականի գլխատոր քաղաքն է»¹⁴:

Ստացում է, որ Վելիխանլին լիովին անտեսել է վերոյիշեալ աշխարհագրական իրողութիւնը, չնայած որ նրան քաջ յայտնի էր այն: Նա դեռ խորհրդային տարիներին էր ստանձնել Իրն Խուրդածրիի Գիրք ճանապարհների ամբողջ երկի ռուսերէն թարգմանութեան եւ մեկնաբանութեան երկարամեայ աշխատանքը¹⁵:

Բայց սա դեռ վերջը չէ. ալ-Եա'կուրիի նշուած հատուածում, Ադրբեջան վիլայէթի մայրաքաղաք Մարաղան Ադրբեջանի ԳԱԱ փոխնախագահը դիտատրեալ փոխարինում է, ինչպէս որ ցոյց տուեցինք վերեւում, արաբական հարֆերի ուրուագրով մի փոքր իրեն նման Բարդայով (*արաբ. بَرْدَاوْ [Bardā'a-l]*)¹⁶, նոյնինքն Սեճ Հայքի Ուտիք աշխարհում Սասանեանների օրօք հիմնադրուած Առանի մարզպանութեան (*պաշէ. Ārān*) քաղաքամայր Պարտան է:

Յօդուածագիրը պնդում է թէ ալ-Եա'կուրիի բնագրում Ադրբեջանում (Ատրպատականում) ճամփորդողի համար որպէս վերջին կանգառ նշուած է եղել հենց Առանի մայրաքաղաքը: Չի բացառուում, որ դա է պատճառը, որպէսզի Վելիխանլին խուսափէր սկզբնաղբիւրի տուեալ հատուածը մէջբերել ամբողջովին՝ առնելով չափերտների մէջ: Մինչդեռ՝ սոյն հատուածում էր, իր պնդմամբ, բացառիկ ու եզակի աշխարհագրական այդ սահմանումը, որը կոչում էր արաբական Առանը այդքան սպասելի «Азербайджан Верхний (Северный)» (Վերին (Հիւսիսային) Ադրբեջան)» տեղանունամբ:

Ինչպէս տեսանք, ակադեմիկոսը բաւարարում է՝ նիւթը վերարտադրել սեփական խօսքերով, չափերտների մէջ դնելով միայն իրեն ձեռնարկու «го́рода Верхнего Азербайджана (Азербайджан ал-уһйа)» (Վերին Ադրբեջանի (Ադրբեջան ալ-ուլլա) գլխատոր քաղաք)» վերջնամասը:

Վերջաբանի փոխարէն էլ յաւելենք, որ նոյն այս հետազոտութիւնում Վելիխանլին պնդում է նաեւ թէ Իրն Հաուկալի յայտնի քարտէզում, որտեղ պատկերուած է Խազարաց (Վրկանից կամ Կասպից) ծովը, «...որջ ծովափնեայ տարածքը հարաւում Գիլանից (Ջիլանից) հիւսիսում մինչեւ Դերբենդը (Բաբ ալ-Աբուբքը)՝ ներառեալ կոչում է Ադրբեջան»¹⁷: Մինչդեռ տուեալ քարտէզին آذربایجان (Ādarbayğān) տեղանունամբ գրառումը ձգում է Ստորին

երասխի (نهر الراس [nahr ar-Rass]) աջակողմեան գետահովտին զուգահեռ (երասխից հարաւ) մինչեւ Կասպից ծով (بحر الخزر [bahar al-Hazar]) թափուելը, իսկ ձախակողմեան հովտին զուգահեռ մէկ այլ գրառում է կատարուած՝ الرّان [Arrān]¹⁰:

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Այսպիսով մենք գործ ունենք Ադրբեջանի ԳԱԱ կողմից անլի քան կէս դար շարունակուող պատմական կեղծարարութեան հերթական վառ օրինակի հետ:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

¹ Арам Ганалаян, Левон Хачикян, Арам Тер-Гевондян, “Об Очередных «размышлениях З. М. Буниятова” (Զ. Մ. Բունիաթովի հերթական «մտորումների» մասին), *Լրաբեր Հասարակական Գիտությունների*, 1978:5, էջ 95-104:

² Իդէա՝ մենագրութիւնը հիմնուած էր նրա Բաքում պաշտպանած դոկտորականատենախօսութեան վրայ, որը, Կարէն Իւզբաշեանի (1927-2009) յիշողութիւնների համաձայն, լուրջ քննդատութեան էր արժանացել եւ ժխտուել նախօրէին՝ Լենինգրադի (ներկայիս՝ Սանկտ Պետերբուրգ) Պետական Համալսարանի Արեւելագիտութեան Ֆակուլտետի ատենախօսական խորհրդի կողմից:

³ Зия Буниятов, *Азербайджан в VII–IX вв.* (Ադրբեջանը Է.-Թ. դարերում), Բաքու, Ադրբեջանական ԽՍՀ ԳԱ Հրատ., 1965, էջ 4:

⁴ Наилия Велиханлы, “Еще Раз О Пределах Азербайджана в IX–X вв.” (Դարձեալ Ադրբեջանի սահմանների մասին Թ.-Ժ. դարերում), *Вопросы Истории*, 2017:9, էջ 110–9:

⁵ Նոյն, էջ 110:

⁶ Նոյն, էջ 112: «Верхний Азербайджан» (Վերին Ադրբեջան) հասկացութիւնը դիտարկում է յօդածգրի կողմից նաեւ որպէս «Северный Азербайджан» (Հիւսիսային Ադրբեջան):

⁷ *Kitab al-Boldan Auctore Ahmed ibn abi Jakub ibn Wadhih al-Kitab al-Jaqubi*, Biblioteca Geographorum Arabicorum, pars VII, ed. Michael J. de Goeje, Lugduni Batavorum, 1892, էջ 271:

⁸ Ընդգծումը մերն է:

⁹ Խաղաղմախի Բարանովը علي [‘ulyā] ածականը (ար. սեռ. اعلى [‘a’lā] թարգմանել է՝ «самый высокий» (ամենաբարձր), «высший» (բարձրագոյն) կամ «верховный» (գերագոյն) տարբերակներով (Харлампий Баранов, *Большой Арабско-Русский Словарь в Двух Томах*, (Արաբերէն-ռուսերէն մեծ բառարան երկու հատորով), Հզր. 2, 12րդ հրատ., ստերէօտիպ, Մոսկուա, 2008, էջ 536:

¹⁰ *Liber Viarum et Regnorum, Auctore Ibn Khordadbeh*, Biblioteca Geographorum Arabicorum, pars VI, ed. Michael J. de Goeje, Lugduni Batavorum, 1889, էջ 119–20:

¹¹ *Viae Regnorum, Auctore al-Istakhri*, Biblioteca Geographorum Arabicorum, pars I, ed. Michael J. de Goeje, Lugduni Batavorum, 1870, էջ 181:

- ¹² *Viae et Regna, Auctore Ibn Hauqal*, Biblioteca Geographorum Arabicorum, pars II, ed. Michael J. de Goeje, Lugduni Batavorum, 1870, էջ 238:
- ¹³ “Сведения Арабских Писателей О Кавказе, Армении и Азербейджане” (Արաբ գրողների տեղեկությունները Կովկասի, Հայաստանի եւ Ադրբեջանի մասին), *Сборник Материалов для Описания Местностей И Племен Кавказа*, թողարկում 32, մաս VI, Ալ-Եսկուրի, թարգ.՝ Ն.Ա. Կարաուլով, Թիֆլիս, 1903, էջ 57:
- ¹⁴ *Արաբ Մարենագիրներ Թ.-Ժ. Դարեր, Օլորաբ Ադրիկոները Հայաստանի եւ Հայերի Մասին, Հոր. 16 (Արաբական Ադրիկոներ. Գ.),* ներած., ընագր. թարգմ.՝ Ա. Տեր Դևոնդեան, Երեւան, Երեւանի Համալսարանի Հրատարակչություն 2005, էջ 473:
- ¹⁵ Ибн Хордадбех, *Книга Путей И Стран* (Գիրք ճանապարհների ու թագաւորութիւնների մասին), թարգ. արաբերէնից, մեկնաբանութիւնները, հետազոտութիւններն ու քարտեզները Ն.Մ. Վելիխանովայի, Բաքու, Ադրբեջանական ԽՍՀ ԳԱ Հրատ., 1986, 433 էջ:
- ¹⁶ Կրկնօրինակում են երկու հարֆերը՝ ʾ [rā] եւ վերջնական դիրքով ʾ [ṭāʾ marbūʿah]: Նմանութիւն են ցուցաբերում եւս երկուսը՝ միջանկեալ դիրքով ʾ [mim] ու սկզբնական դիրքով ʾ [ḡayn]ը, միայն եթէ ընդունենք, որ դրանց տարբերիչ կէտերը յետագայ գրագիրների կողմից սխալ են տեղադրուել: Միեւնոյն է, մի տեղանունը միաով փոխարինելու որեւէ հիմք չկայ: Մանաւանդ, որ այստեղ պակասում է ʾ [dāl] հարֆը, փոխարէնը անշանում է՝ ʾ [ʾalif]ը: Ի վերջոյ, Մարաղան (المرأة [al-Marāḡa-t]) արաբագիր գրականութիւնում միշտ որոշեալ յօդով է հանդէս գալիս մինչդեռ Պարտաի (باردة [Bardaʾa-t]) դէպքում երբեք չես հանդիպի այդ ʾ [al-] մասնիկը:
- ¹⁷ «...вся прибрежная территория от Гилана (Джилана) на юге до Дербента (Баба ал-Аббаба) на севере включительно называется Азербайджан» (Վելիխանյի, էջ 113-4):
- ¹⁸ Rouben Galichian, *Countries South of the Caucasus in the Medieval Maps, Armenia, Georgia and Azerbaijan*, Yerevan-London, 2007, էջ 88: Միաժամանակ մենք համակարծիք ենք Ռուբէն Գալչեանի հետեւեալ խօսքերին. “Most Islamic regional maps can be considered as artistic drawings, some resembling stylized itineraries showing roads, cities and towns, with no due attention to their relative geographical distances (...) Others are aesthetic and elegant works of art” (նոյն, էջ 84):

IS IT TRUE THAT ARRĀN WAS DESIGNATED AS THE TOPONYM OF "ĀḍARBAYĠĀN
AL-'ULYĀ" (UPPER AZERBAIJAN) BY
EARLY MIDDLE AGES ARABIC-ISLAMIC AUTHORS?
(Summary)

ARSEN K. SHAHINYAN

a.shaginyan@spbu.ru

The article refutes the revisionist approach proposed by Azerbaijani official historiography and in particular by the current Vice-President of the Azerbaijan National Academy of Sciences, **Naila Mamedali Gizi Velikhanli (born 1940)**. **Dr. Velikhanli claims** that the lands located North of the river valleys of the Lower Araxes and Lower Kur (the territory of the present-day Republic of Azerbaijan), while under domination of the Arab Caliphate (mid-7th – early 10th C.) were also named by Early Medieval Islamic authors "as the Upper Azerbaijan (Northern) or just Azerbaijan". The author speculates that the Arabic texts could be interpreted differently, based on linguistic connotations and peculiarities, and argues that the Early Medieval Islamic texts could mean a geographic location different from what Velikhanli specifies.